

Prekletstvo judovske skupnosti v Mariboru – 520 let po izgonu Judov iz mesta

Marjan Toš*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(497.4Maribor=411.6)"12/14"

Marjan Toš: Prekletstvo judovske skupnosti v Mariboru – 520 let po izgonu Judov iz mesta. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 3, str. 38–60

Na slovenskem narodnostnem ozemlju srečujemo Jude predvsem od 12. stoletja naprej, in to vzporedno z nastankom meščanskih naselij. Na Ptujju je judovska posest prvič omenjena leta 1286, v Mariboru pa Jude prvič zasledimo med letoma 1274 in 1296. Od gospodarskih dejavnosti so se Judje ukvarjali predvsem s posojilodajalstvom in so imeli pomembno vlogo pri uvajanju štajerskega denarnega gospodarstva. Bili so mobilni sloj prebivalstva in so Maribor povezali z mnogimi srednjeveškimi evropskimi središči takratnega časa. Njihove trgovske vezi so segale do Dunaja in Benetk, od Prage do Dubrovnika in do mnogih nemških mest. Z njihovim izgonom v letih 1496/1497 je mariborsko mesto postalo osiromašeno v gospodarskem in tudi družbeno-kulturnem pogledu. Sinagoga v mestu ob Dravi je bila nekaj časa celo občasni sedež vrhovnega rabinata za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Ohranila se je kot edinstven kulturnozgodovinski spomenik. V njej je deloval tudi eden najpomembnejših judovskih učenjakov vseh časov Israel Isserlein. Ob 520-letnici izгона Judov iz mesta in dežele se je vredno spomniti tega obdobja, v katerem je Maribor doživel gospodarski razvoj in prosperiteto. Zaradi izгона Judov pa je ostal za večno »preklet« in ta urok naj bi nad mestom še vedno visel. Tudi po 520 letih!

Ključne besede: Judje, sinagoga, rabini, Isserlein, Maribor, Gradec, Dunaj, judovstvo

---

* Dr. Marjan Toš, zgodovinar in publicist, muzejski svetovalec v pokoju, Lenart v Slovenskih goricah, marjan.tos@gmail.com

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(497.4Maribor=411.6)"12/14"

Marjan Toš: The Curse of the Jewish Community in Maribor – 520 Years after the Deportation of Jews from Maribor. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 3, pp. 38–60

Jews are present in the Slovene national territory from the 12th century on and parallel to the development of towns. The first Jewish estate in Ptuj was for the first time mentioned in 1286, in Maribor they were mentioned for the first time between 1274 and 1296. Jews were, in economic sense, first of all lenders and they played a special role in introducing the Styria monetary economy. Jews were the mobile part of the population and they connected Maribor with many European centres of that time. Their trade connections reached from Vienna to Venice, from Prague to Dubrovnik, as well as to numerous German towns. Their deportation in 1496/97 left the town of Maribor economically and social-cultural speaking impoverished. The Maribor synagogue was for a while the occasional seat of the supreme rabbinate for Styria, Carinthia and Carniola. It is preserved as a unique cultural-historical monument. One of the most important Jewish scholars of all times, Israel Isserlein, was active in this synagogue. At the 520th anniversary of the Jewish deportation from our city and country, this period, in which Maribor achieved an economic development and prosperity, is worth to be remembered. Because of the deportation Maribor was "cursed" forever and that curse is still dwelling upon the city. And this after 520 years!

Key words: Jews, synagogue, rabbis, Isserlein, Maribor, Graz, Vienna, Judaism

POZABLJENA JUDOVSKA IDENTITETA MARIBORA

V evropski in slovenski zgodovini nastopajo Judje v vlogi večnih tujcev. Oni pridejo, se naselijo, ustvarijo svojo skupnost, postavijo svojo sinagogo,¹ pustijo sledove v ekonomskem, kulturnem in duhovnem življenju, nato pa odidejo. Vse do sredine 20. stoletja je to zadnje najpogosteje pomenilo izgon, odstranitev ali celo pogrom. Med leti 1938 in 1945 pa so Judje »odšli« v genocid, ki nima primere v človeški zgodovini. Glede na to lahko mirno rečemo, da judovsko evropsko zgodovino v času med 15. stoletjem in nacističnim genocidom določa predvsem zgodovina obtoževanja in sistematičnega preganjanja. Od 15. stoletja naprej namreč napade nanje srečamo tudi v okoljih, ki so jim pred tem nudila celo posebno zaščito.² Do sprememb v odnosu do Judov je

¹ Povsod, kjer so se Judje v dolgi zgodovini naseljevali, so si zgradili sinagoge. Te so bile verska, duhovna in kulturna središča njihovih skupnosti. To velja tudi za mariborsko sinagogo, ki je edina ohranjena srednjeveška sinagoga na Slovenskem in je po temeljiti obnovi od leta 2001 delovala kot Kulturni center Sinagoga. Leta 2011 je ta center prerasel v Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor in postal javni zavod za področje proučevanja judovske zgodovine, kulture, holokavsta in antisemitizma na Slovenskem.

² Irena Šumi, Večni priseljenci, v: *Nemirna srca – Restless Hearts, Priročnik za pouk državljske vzgoje – Workbook for the teaching of civil education*, Ljubljana 2004.

v zadnjih petsto letih prihajalo tudi zato, ker so Judje poosebljali ekonomski napredek in ekonomsko revolucijo zgodnjega kapitalizma, zaradi česa so jih mnogi povezovali s koncem fevdalnega gospodarstva in z vzponom meščanstva. Razmere v vzhodni Evropi po drugi strani pričajo, da je to lahko samo del razlage za njihovo preganjanje. V tem delu stare celine so bili namreč Judje del revnega in docela brezpravnega kmečkega prebivalstva, njihovo življenje v carski Rusiji so pretresali strahoviti pogromi, množični poboji in pregoni.³ Za slovenski prostor takšni množični pogromi niso značilni, ker se Judje v večjem številu na območju današnje Slovenije niso nikoli naselili. So pa za naš nacionalni prostor značilni srednjeveški izgoni, ki so konec 15. stoletja najbolj zajeli Koroško in Štajersko, v začetku 16. stoletja pa še Kranjsko. Med slovenskimi deželami je bila Koroška prva, v katero je pljusnil judovski živelj, in to konec 10. ali v začetku 11. stoletja. V tem času se pojavijo prvi Judje tudi na Štajerskem, kamor prispejo prav preko Koroške, in to v okviru italijanske trgovske smeri ob trgovski poti čez Alpe na Bavarsko, v Vzhodno krajino in v Podonavje. Do konca 12. stoletja zanesljivo obstajajo že stalne judovske naselbine v Beljaku, v Brežah, Velikovcu, Judenburgu in na Ptujju. Takrat se že ustali judovska navzočnost znotraj večjih trških naselbin, v judovskih vaseh pa Judje ne prebivajo več. Številne nove judovske naselbine se začnejo oblikovati znotraj mnogih novih mest in trgov, ki začnejo nastajati na tem področju predvsem v 13. stoletju.⁴

Za judovsko prebivalstvo so selitve – migracije nekaj povsem običajnega. Od nekdanj predstavljajo mobilni sloj prebivalstva, kar je prišlo močno do izraza zlasti v srednjeveških mestih. Pri tem Maribor ni bil nobena izjema in prav mariborski Judje so dokaz izjemne mobilnosti in prilagodljivosti pogojem življenja in gospodarjenja. Njihove migracije so bile od naselitve v mestu konec 13. stoletja ekonomskega značaja, saj so iskali gospodarske priložnosti v mestih izven današnjega slovenskega narodnostnega ozemlja,

---

³ Ibid. Judje so bili v bistvu na zahodu in vzhodu, na severu in jugu Evrope zaznamovani z neskončnim »prihajanjem« in »odhajanjem«. Deloma so s tem zaznamovani še danes. Podobno kot evropski Romi so tudi Judje deležni metaforičnega »slovesa« nomadov, in to kljub znanim zgodovinskim resnicam, da marsikje že več kot pol tisočletja živijo in sobivajo z ostalim večinskim prebivalstvom. Na Slovenskem je dolžina tega sobivanja krajša, saj so srednjeveški Judje po dobrih dveh stoletjih pregnani, kasnejše vračanje na območja današnje Slovenije je bilo z izjemo Prekmurja številčno zelo skromno. Le v Prekmurju se od druge polovice 18. stoletja začne naseljevati večje število Judov, ki dosežejo višek proti koncu 19. stoletja. Nato se že po prvi svetovni vojni začnejo njihove migracije iz Prekmurja, ki dosežejo vrhunec z množičnimi deportacijami v taborišča smrti aprila 1944. V holokavstu je bila večina prekmurskih Judov uničenih, od njih so ostali le še ostanki ostankov.

⁴ Klemen Jelinič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, Celovec 2009, 134.

še posebej v bližnjem Gradcu.⁵ Srednjeveški judovski geti na našem območju so bili znani še v Piranu, Ljubljani, Radgoni, Celju, Slovenski Bistrici, na Ptujju, v Dravogradu in Slovenj Gradcu. Jude najdemo tudi v mestih goriških grofov in oglejskih patriarhov in kasneje Benetk (Gorica, Čedad, Videm, Krmin, Oglej), v mestih pod oblastjo beneške republike (Piran, Izola, Koper), v mestih bamberskih škofov (Beljak, Volšperk), mestih salzburškega nadškofa (Breže, Ormož). Dejansko najdemo Jude v skorajda vseh takratnih – razen kranjskih – mestih in trških naselbinah kasnejše Notranje Avstrije. Zelo močna je bila judovska skupnost v svobodnem in kasneje habsburškem Trstu.⁶ Povsod so imeli dobro organizacijo in razvito versko življenje. Prispevali so k napredku mest in sooblikovali njihovo podobo, predvsem pa kot mobilni sloj prebivalstva pripomogli k negovanju gospodarskih in kulturnih stikov z drugimi evropskimi mesti takratne Evrope. Zato je njihova zgodovina na Slovenskem bistveni del naše narodne zgodovine. Prvo mesto v zgodovini judovstva na Slovenskem zavzema Maribor.⁷ Judovsko prebivalstvo v Mariboru ni bilo nikoli stalno. Le malokatera družina je vztrajala v mestu dve ali več generacij. Običajno so prihajali v mesto iz Ljubljane, Celja, Ptujja ali Radgone, odhajali pa največ v Gradec.⁸ Mobilnost prebivalstva je bila velika, migracije pa nekaj povsem običajnega. V času razcveta mariborske judovske skupnosti so migracije vzpodbujali predvsem ekonomski interesi, največ denarništvo. Posojanje denarja na obresti je namreč prinašalo velikanske dobičke. Denar je bil takrat redek, vrednost denarja pa dokaj nestabilna. Najbolj razširjena gospodarska dejavnost judovskega prebivalstva so bili zlasti posojanje denarja na obresti, kar je bilo krščanskemu prebivalstvu s cerkvenimi predpisi prepovedano. Med judovskimi dolžniki srečujemo vse plasti prebivalstva: plemstvo, cerkveno gospodo, samostane, meščane in podložnike. V 14. stoletju so bili med posojilojemalci v prvi vrsti plemstvo, višja duhovščina in bogati

⁵ Judje so na današnjem slovenskem ozemlju živeli že v drugem in tretjem stoletju, njihova stalna prisotnost pa je izkazana od 13. stoletja dalje. Prve stalne judovske naselitve na območju današnje Slovenije je mogoče zaslediti že v 11. stoletju, sicer pa jih srečujemo zlasti od 12. stoletja naprej, in to vzporedno z nastankom meščanskih naselij. Judje so v preteklosti srednjeveške Evrope odigrali izjemno pomembno vlogo, zlasti še na gospodarskem in kulturnem področju. Njihova glavna dejavnost – trgovina na daljavo v zgodnjem srednjem veku in denarni posli v kasnejših stoletjih – so imeli za posledico, da so prišli skoraj v vse predele Evrope. Zaradi svoje gospodarske dejavnosti, zlasti trgovanja in denarnih poslov, so bili navezani na tedanja gospodarska in prometna središča (prim. Jože Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496*, v: *Judovski zbornik*, ČZN, 1–2/2000, Maribor 2000).

⁶ Klemen Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, Celovec 2009, 189–190.

⁷ Dr. Vladimir Travner, *Mariborski ghetto*, v: *Kronika II* (1935), 154.

⁸ *Ibid.*, 157. Avtor pripominja, da je zaradi pogostih selitev težko ugotoviti točno število Judov v Mariboru. Največ naj bi jih v mestu živelo okoli leta 1410, ko jih je iz svojega ozemlja izgnal Herman II. Celjski in so tvorili četrtno mestnega prebivalstva.

samostani. Posojila nižjega plemstva in meščanov so bila v primerjavi s posojili visokega plemstva in cerkvene gospode bolj skromna. Judje so za posojila izdajali zadolžnice, v katerih so bili navedeni kreditni pogoji. Rok vračila je bil ponavadi kratek: od nekaj mesecev, daljši pa okoli enega leta. Obrestna mera je bila navedena na teden dni, kar je preračunano na leto znašalo od 21 do 86 odstotkov. Taka obrestna mera naj bi bila v srednjem veku nekaj povsem običajnega.⁹ V 14. stoletju je bilo kreditno poslovanje na splošno v judovskih rokah. Dolžnike so imeli med najmogočnejšim plemstvom tudi v sosednjih državah. Ni znano, zakaj so bila dolžnikom posojila potrebna in uporabljena. Verjetno so deloma služila v gospodarske namene, za nakupovanje in širjenje zemljiške posesti, deloma pa so bila, zlasti v manjših zneskih, potrošniška posojila. Potrebe plemstva po denarnih posojilih so tudi razumljive za dobo, ko je naturalno gospodarstvo prehajalo v denarno, dohodke pa so fevdalni gospodje od podložnikov prejeli pretežno v naturalnih dajatvah. Največje dobičke je seveda prinašala trgovska dejavnost, zlasti trgovina z vinom. Judje iz Maribora so prodajali vino, pridelano v svojih vinogradih; tisto, ki so ga kupili od domačinov, in tisto, ki so ga dobili v zastavo za posojila. V drugi polovici 15. stoletja se je položaj Judov poslabšal, zaostrele so se gospodarske razmere, z denarništvom se je začelo ukvarjati tudi večinsko krščansko prebivalstvo, njihovi dolžniki so bili manj premožni sloji in vse skupaj je povzročilo precejšnjo krizo. Svoje je opravila močna konkurenca v trgovini in zahteve stanov, da naj vladar proti judovskemu življu ukrepa. Maksimilijan I., ki Judom tudi osebno ni bil najbolj naklonjen, je sprejel znamenite odredbe o izgonu Judov s Koroške in Štajerske oziroma iz koroških in štajerskih mest leta 1496. Kot zadnji rok za izselitev je bil določen 6. januar 1496.¹⁰ Srednjeveški izgoni Judov iz Koroške in Štajerske (leta 1515 pa še iz Kranjske) predstavljajo prve obsežnejše prisilne migracije judovskega prebivalstva iz zdajšnjega slovenskega prostora. Izgnani mariborski Judje so se naselili v Trstu, na Dunaju, veliko jih je odšlo proti srednji in južni Dalmaciji (Split), mnogi so našli zavetje v »šopronjski županiji«, na območju »sedmero občin« (Mattersdorf, Kobersdorf, Sackenbach, Frauenkirchen, Deutsch-Kreuz in Kittsee). S tega območja so odhajali naprej proti Moravski, na Poljsko, v Gorico, v druga severnoitalijanska mesta na območju Beneške republike. Tam se jih je oprijel pogosti vzdevek »Marpurg,

⁹ Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992, str. 21

¹⁰ Z izgonom Judov je postalo mariborsko mesto osiromašeno v vseh pogledih, najbolj pa seveda v gospodarskem, saj so bile pretrgane nekatere pomembne gospodarske poti in povezave mesta s takratnimi evropskimi gospodarskimi središči. Mariborski Judje so premoženje v mestu v glavnem odprodali. Prodana je bila tudi sinagoga in spremenjena v katoliško cerkev Vseh svetnikov.

Morpurck, Marburger, Morpurgi in Morpurgo«. ¹¹ Takšne priimke so ohranile številne ugledne judovske družine, katerih člani so dosegli visoke položaje v gospodarstvu in v intelektualnih poklicih.

Judje so se kot posebna skupina prebivalstva z lastno vero, običaji in načinom življenja naseljevali po mestih znotraj obzidja v posebni četrti, kar pa ne pomeni, da so živeli izključno le v svojem getu. Primeri Velikovca na Koroškem, Ljubljane in tudi Maribora pričajo, da je sicer večji del judovskega življa živel ločeno od krščanskega prebivalstva, del pa je živel tudi zunaj judovske četrti, večkrat raztresen po drugih mestnih četrtih. Na drugi strani lahko opazimo, da so posamezne meščanske družine živele tudi v judovski četrti, seveda pa obe skupini prebivalstva nista nikoli živeli v isti hiši. ¹² Iz mariborskih davčnih knjig je razvidno, da so si Judje v notranjem mestu pridobili kar lepo število hiš. Pri presoji pa moramo biti previdni, kajti Judje so si nekatere meščanske hiše pridobili začasno ali pa trajno na račun neporavnane dolga. Večina takih primerov se nanaša na IV. Mestno četrt, torej na tisto, ki je bila blizu judovski četrti. V Mariboru je bila judovska četrt v jugovzhodnem delu obzidanega mesta in je v času največjega obsega zaobjemala današnje Židovsko in Ključavničarsko ulico, del Ulice kneza Koclja, spodnji del Vetrinjske ulice in še del sosednjega Glavnega trga. ¹³ Versko, duhovno in kulturno središče mariborske srednjeveške judovske skupnosti je bila sinagoga, ¹⁴

---

¹¹ Dr. Vladimir Travner, Mariborski ghetto, v: *Kronika II* (1935), 159. Avtor se pri tem nanaša na zapis E. Morpurga z naslovom »La famiglia Morpurgo«, Padova, 1909. Vzdevek oziroma priimek Marpurgo, Marpurgi ali Morpurgo in Morpurgi je ohranjen še danes. Največ v Trstu, tudi v Splitu in celo v Izraelu. Te priimke so imeli Judje v Gorici, v Padovi, celo v Krakovu na Poljskem, pa tudi na Dunaju, kjer je bil znani univerzitetni profesor Oton Marburg. Vid Morpurgo je v Splitu sredi 19. stoletja ustanovil znano knjigarno in tiskarno, v kateri je leta 1862 izšel prvi narodni časopis v Dalmaciji Narodni list. Bil je tudi deželni poslanec in predsednik trgovske zbornice. Travner ob tem navaja podatek Viktorja Morpurga, nečaka omenjenega Vida Morpurga, da so po izročilu splitski Morpurgi potomci mariborskih rabinov. Najprej so živeli na Dunaju, od koder so bili leta 1560 pregnani in so v Split prišli okoli leta 1670. Prvi iz rodbine je bil v Splitu Moše Morpurgo.

¹² Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 1. del.

¹³ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 1. del. Jože Curk pripominja, da se je judovski geto razvil najkasneje v drugi polovici 13. stoletja in da se Judje v Mariboru omenjajo leta 1317. Z nastankom geta se je po njegovem v JV delu mesta razvilo novo poslovno središče in to v predelu ob Judovski ulici. Curk uporablja ime Judovska in ne Židovska ulica (prim. Jože Curk, Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora, v: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 31, Ljubljana 1983, 148–157).

¹⁴ Sinagoga – shodnica (iz grškega izraza za »zbiranje«). Domnevno je bila ustanovljena med babilonsko sužnostjo po uničenju prvega templja. Vendar judovsko izročilo pravi, da je veliko starejša. Sinagoge so obstajale že v času očaka Jakoba, ki je hotel priti na svet vsakič, kadar je njegova mati šla mimo katere izmed njih. Mojzes je poučil Izraelce, kako se moli v shodnici. Babilonski izgnanci so ob vrnitvi v Sveto deželo prinesli s seboj sinagoško čaščenje, ki se je nadaljevalo hkrati s kultom darovanja v drugem templju.

prvič omenjena leta 1429, čeprav je gotovo starejša, ki se je ohranila v današnji Židovski ulici.¹⁵ Zgradba sinagoge je bila dokaj preprosta in ni izstopala iz okolja srednjeveškega mesta. Judovsko svetišče je bilo torej preprosto in majhno, čeprav je spadalo k najpomembnejšim v deželi.¹⁶ Zgradba mariborske sinagoge je bila edina v listinah izpričana in vsebinsko definirana stavba v srednjeveški judovski četrti (getu) Maribora. Zaradi svojih gabaritov je bila že v svojem času izjemna stavba v kontekstu drobne bivalne arhitekture. Kljub temu da je zaradi kasnejših dodatkov nekoliko večja, kot je bila v svojem avtentičnem obsegu, bi se zaradi nesorazmerno povečanih gabaritov stavb iz 20. stoletja v ozadju v celotni podobi mestnega tkiva lahko izgubila, a s svojo lego na južnem obzidju ostaja eden najbolj izstopajočih poudarkov starega mestnega jedra. A to velja za pogled z juga, čez reko Dravo, kjer se stavba nekdanje sinagoge opira na troje mogočnih opornikov, ki kažejo na nekdanjo z dvema poljema gotskih obokov oblikovano notranjost. Za pogled s severa je položaj nekdanje sinagoge popolnoma drugačen. Do začetka prenove (v letih 1992–1994) je bila izenačena s soslednjimi stavbami. Pritlična stavba

---

Tedanja sinagoga je vpeljala vzorec za organiziranje skupnosti v vseh prihodnjih diasporah, sama pa si je pridobila veljavo po uničenju drugega templja leta 70 po Kr. Kjerkoli so se Judje naselili, povsod so zgradili shodnico za molitev, branje tore in urejanje skupnostnih zadev. To je bilo shajališče skupnosti, od tod tako njeno grško kot hebrejsko ime *bet ha – kneset*. Judom je bilo prepovedano živeti v mestu, ki ni imelo sinagoge (prim. Alan Unterman, *Judovstvo, Mali leksikon*, Ljubljana 2001, 252–253).

¹⁵ Toponim judovske četrti in sinagoge se je v Mariboru ohranil tudi po petsto letih od izгона Judov iz mesta (1497). Stavba, tradicionalno poimenovana sinagoga, na prvi pogled pred njeno obnovo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja ni kazala skoraj nobene značilnosti sakralnega objekta in je služila za stanovanja. Temeljne gradbene in arheološke raziskave pa so pokazale dovolj stilnih in vsebinskih značilnosti, da je bilo možno razmišljati o obnovi njene pojavnosti (prim. Sto let v dobro dediščine, Severovzhodna Slovenija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Maribor, Maribor 2013, 38).

¹⁶ Vladimir Travner, Mariborski ghetto, *Kronika slovenskih mest*, 2/1935, str. 154–159. Avtor navaja, da je notranjost sinagoge ustrezala prastarim predpisom in da je proti vzhodu stala v ločenem prostoru z dragoceno preprogo prekrita skrinja zaveze z Mojzesovimi knjigami in poleg nje še sedmerokraki svetilnik (svečnik). Za ženske je bil določen poseben ograjen prostor, sinagoga je bila brez okraskov, zlasti slik. Svetišče je služilo tudi za opravljanje pravnih poslov, za verski pouk in za sodne razprave. Da so Judje v sinagogi opravljali tudi pravne posle, potrjuje akademik dr. Jože Mlinarič, najboljši poznavalec srednjeveške judovske zgodovine v Mariboru, in dodaja, da naj bi bila mariborska sinagoga prvič izpričana že za čas druge polovice 13. stoletja (prim. dr. Jože Mlinarič, Usodni 6. januar 1497, Mariborski Judje v zadnjih desetletjih pred izgonom, njihov izgon pred 500 leti in njihovi sledovi, *Večer*, 1997. V podlistku z dne 24. 10. 1997 piše, da je bila ob sinagogi tudi šola in da je iz dokumenta iz leta 1429 razvidno, da so Judje v sinagogi (in der sinagog) opravljali pravne posle. Tedaj sta Isaher, sin Matesije, in Abraham, Jakobov sin, naznanila, da je dal Gregor Schurff razglasiti v mariborski sinagogi (in der stat Marpur in der sinagog) zadevo v zvezi z zadolžnicami in drugimi pismi, ki so se glasila nanj, na njegovega očeta Mihaela in na bratranca Jurija.

med nekdanjo mežnarijo na zahodni in stanovanjskim prizidkom na vzhodni strani je bila precej neopazna, le nesorazmerno visoka streha je kazala na njen starejši izvor. Na vzhodni strani je bil med prizidkom in obrambnim stolpom zelenjavni vrt, na morebitni posebni pomen prostora med nekdanjo sinagogo in obrambnim stolpom sta kazala le konklavno prisekan vogal stavbe in nastavek portalnega loka.¹⁷ Na nekdanjo pomembno vsebino pa sta opozarjala dva v fasado vzdana v gotskem slogu oblikovana sklepnika, od katerih je eden okrašen z grozdom, značilnim judovskim simbolom. Obsežne raziskave pred začetkom celovite obnove so potrdile domneve, da gre pri zgradbi nekdanje sinagoge za več gradbenih faz. Z arheološkimi raziskavami so določili nivo nekdanje sinagoge in ugotovili, da se je treba do praga portala povzpeli po treh stopnicah in se nato po treh stopnicah spustiti v prostor nekdanje sinagoge. Odkrili so namreč dvoje portalov, prvega, ki iz predprostora vodi v prostor nekdanje sinagoge, in drugega v severni steni zahodnega prizidka, v prostoru, ki je bil v nekem starejšem gradbenem obdobju nepokrit.¹⁸ Tu sta verjetno bila povezava med zgornjo in spodnjo naplavinsko teraso in dostop do obrednega kopališča. Da gre na tem mestu za zelo staro gradbeno dejavnost, kaže dvoje romanskih oken v stavbi, ki stoji zahodno od nekdanje sinagoge. Portal, pred katerim je bila obokana lopa, je nekaj več kot meter pod današnjim nivojem Židovske ulice in nekaj več kot dva metra nad nivojem nekdanje sinagoge, kar kaže na močno spremenjene prostorske značilnosti nekdanje sinagoge v Mariboru. Kdaj so nastale te spremembe, doslej še ni bilo mogoče ugotoviti, prav tako ne vzrokov zanje.¹⁹ Značilne so naslednje gradbene faze objekta nekdanje sinagoge:

---

¹⁷ Janez Mikuž, Nekdanja židovska četrt in nekdanja sinagoga v Mariboru, v: *Judovski zbornik*, ČZN 1–2, Maribor 2000, str. 162.

¹⁸ Ibid. Avtor pripominja, da lahko odgovore na vprašanja o zgodovini stavbe dobimo v knjigi Rudolfa Gustava Puffa: *Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte*, Graz 1847, Band I. Avtor med drugim navaja obredno kopališče pod obzidjem na nivoju reke Drave, ki ga tudi sicer poznamo iz literature (n. d., str. 46).

¹⁹ Ibid., str. 166. Odločilna prelomnica za spremembe v namenu zgradbe je bil brez dvoma izgon Judov iz Maribora leta 1496. Kot zadnji rok, do katerega so morali zapustiti mesto, je bil določen 6. januar 1497. Del mariborskih Judov se je preselil v mesta ob severnem in celo južnem Jadranu in na ozemlje Beneške republike. Mariborski Judje so v italijanskem okolju dobili ime Morpurgo, ki se je ponekod ohranilo do današnjih dni. Zanimivo je tudi, da so člani mariborske judovske skupnosti prodajali posest v svoji četrti še 1. in 2. januarja 1497. Med kupci so bili tudi bogati mariborski meščani, na primer Bernardin Druckher, ki je kupil med drugim sinagogo s pripadajočo posestjo in dal z ženo Barbaro judovsko svetišče preurediti v cerkev vseh svetnikov (prim. Jože Mlinarič, Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496, v: *Judovski zbornik*, ČZN 1–2/2000, str. 69–70).

- romanska faza kulturnega prostora je pustila sledove le v substrukturah, na osnovi sekundarnih najdb lahko sklepamo na pozno 13. stoletje,
- druga gradbena faza, ki jo lahko na osnovi najdenih spolij datiramo v pozno 14. stoletje, v gradbeni substanci ni pustila določljivih sledov,
- tretja gradbena faza iz prve polovice ali sredine 15. stoletja je pustila za seboj največ razpoznavnih gradbeno-arhitektonskih elementov – konzole, sklepnike, rebra obokov, portale – in jo je možno v celoti rekonstruirati,
- četrta gradbena faza je faza cerkve vseh svetnikov, od katere je zanesljiv ostanek samo okno z imeni donatorjev na severni fasadi, ki ima značilnosti renesančnega oblikovanja. To okno zanesljivo opredeljuje stil prezidav, s katerimi ni mogoče povezati drugih, izrazito gotsko oblikovanih arhitektonskih elementov.

Zaradi vseh navedenih dejstev so se odločili za rekonstrukcijo celotne zgradbe iz sredine 15. stoletja z vsemi podrobnostmi, ki so jih med raziskavami stavbe pridobili.²⁰ A vedno bolj prihajajo v ospredje pobude, da bi nadaljevali temeljitejša raziskava in arheološko sondiranje širšega območja okoli sinagoge, da bi prišli do natančnejših podatkov okoli kopališča in tudi do pokopališča. Za tovrstne ukrepe so se pred časom zelo zanimali tudi nekateri znanstveni krogi v Izraelu, njihove pobude pa so podprli predstavniki slovenskega ministrstva za kulturo in Mestne občine Maribor. Zanimivi bi bili predvsem rezultati sondiranja ob Dravi, saj natančna lokacija judovskega obrednega kopališča ni znana. Prav tako ni znan obseg prvotnega judovskega pokopališča ob sinagogi. Po verskih predpisih pokopališče ne bi smelo biti ob sinagogi. Ker pa je bil prostor v getu omejen, se Judje na to prepoved niso mogli ozirati.²¹ Še vedno je nekaj nejasnosti tudi o galerijskem delu v sinagogi, ki ga dosedanje raziskave še niso potrdile, mnenja o njem pa so različna. Nekateri namreč menijo, da je bil ločeni galerijski del za ženske, vendar kakršnega koli trdnega dokaza za to še ni. Zgradba mariborske sinagoge je po izgonu Judov doživela številne spremembe. Kot katoliška cerkev je delovala do reform Jožefa II., nato so jo skupaj s kaplanijo izročili vojski, mežnarijo pa verskemu skladu, ki pa jo je

²⁰ Ibid., str. 169. Avtor pripominja, da so se ne glede na starejše, vabljuje špekulacije o gradbeni starosti in gradbeni kontinuiteti mariborske sinagoge omejili na najdbe, ki so dajale podatke o njeni velikosti, njeni pojavnosti in arhitektonskih elementih in jo opredelile kot objekt, ki je v danes materialno dokumentirani podobi nastal v obdobju ekonomskega in kulturnega razcveta mariborskih Judov, to je sredi 15. stoletja.

²¹ Vladimir Travner, Mariborski ghetto, v: *Kronika slovenskih mest*, 27, 1935, str. 156. Avtor omenja, da je mariborski zgodovinar R. G. Puff videl več nagrobnikov, med njimi Judinje Rosel. V prvi polovici 20. stoletja je bilo vidnih le še nekaj slabo ohranjenih nagrobnih kamnov z značilno zgoraj zaokroženo obliko judovskih nagrobnikov. V Pokrajinskem muzeju Maribor je ohranjen nagrobnik rabina Abrahama, ki je umrl 12. septembra 1379, našli pa so ga leta 1912 ob gradnji mostu čez Dravo.

kmalu prodal. Vojska je objekt uporabljala kot skladišče do leta 1811, nato pa je zgradba prešla v meščanske roke. Po starih vedutah iz let 1795 in 1798 sklepamo, da je šele po letu 1800 izgubila zvonik in doživela svojo prvo prezidavo. Teh je bilo nato vse do leta 1877 še nekaj. V drugi polovici 19. stoletja so bili porušeni gotski oboki, zgornja etaža pa je bila spremenjena v stanovanja.²²

Pred začetkom obnove so bili narejeni temeljiti načrti arheoloških izkopavanj, posnetek stanja objekta iz leta 1992 in drugi projekti. Predlog obnove zgradbe iz leta 1994 je vseboval tudi posamezne detajle, obnova pa se je zavlekla vse do leta 1999. Obnova je bila uspešna in ocenjena kot lep primer obnove kulturnega in zgodovinskega spomenika v starem mestnem jedru. Pri projektu so sodelovali tudi strokovnjaki iz Izraela. Vzporedno z obnovo je postopoma naraščalo zanimanje za načrtno preučevanje mariborskega srednjeveškega judovstva. Temu sta bila leta 1997 namenjena tudi priložnostna dokumentarno-zgodovinska razstava v Pokrajinskem arhivu Maribor in znanstveni simpozij, ki sta ga v Mariboru organizirala Pokrajinski arhiv in Oddelek za zgodovino na Pedagoški fakulteti v Mariboru.²³ Predstavljeni so bili številni znanstveni izsledki in dokumenti, ki so potrdili moč in vpliv mariborske judovske skupnosti v širšem prostoru. V ospredju so bili predvsem podatki o judovski gospodarski in trgovsko-denarniški dejavnosti v mestu ob Dravi. Manj pa je bilo povedanega s področja družbenega, vsakdanjega in predvsem versko-duhovnega življenja Judov v mestu. Na to pomanjkljivost, ki vse do danes še ni odpravljena, je opozoril tudi vidni predstavnik judovske skupnosti Mladen Aleksander Švarc.²⁴ Izpostavil je dejstvo, da je bil Maribor v srednjem veku izredno pomembno judovsko gospodarsko, kulturno in duhovno središče na evropski ravni. Tudi zaradi tega dobiva mariborska sinagoga vse večji pomen in predstavlja v primerjavi z drugimi materialnimi spomeniki judovske kulture na Slovenskem specifični primer, saj ne samo da je bolj monumentalna od na primer judovskega pokopališča v Rožni dolini pri Gorici ali lendavske sinagoge iz 19. stoletja, ampak predstavlja spomenik iz edinega obdobja, v katerem je bilo judovsko prebivalstvo prisotno skorajda

²² *Sinagoga Maribor*, katalog razstave Jakov Bararon, Maribor 2003, str. 30.

²³ Razprave udeležencev simpozija so izšle v Judovskem zborniku kot tematski številki ČZN.

²⁴ Mariborski Arami, Isserleini, Moscheji, Sueskindi, *Večer*, 18. 1. 1997, str. 45. Zdaj že pokojni Mladen Aleksander Švarc je bil glasen kritik obnove sinagoge v Mariboru. Distančiral se je tudi od Judovske skupnosti Slovenije, odkar se je na judovskem pokopališču zgodil katoliški pogreb. Sinagoga v Mariboru je bila po njegovem obnovljena mimo vseh pravil, ki veljajo za verski objekt te vrste, zato je brez vsebine. Obnovo je označil za katastrofo in dodal, da je ob tem nekdo pozabil, da bodo Judje ob sobotah, ko jim praznik prepoveduje vožnjo z avtomobilom, težko prišli v Maribor. Njegove kritike so bile osamljene, saj je bila obnova objekta ocenjena pozitivno, obnovljena zgradba pa je s kulturnimi programi zaživela že leta 2001.

v vseh pomembnejših slovenskih srednjeveških mestih od Koroške, Štajerske do Kranjske. Lahko rečemo, da je mariborska sinagoga edinstven arhitekturni spomenik največje judovske skupnosti v zgodovini Slovenije, ki je bila v srednjem veku pomembna za celotno srednjo Evropo. Z dodatnimi arheološkimi in drugimi raziskavami bi se lahko pod sinagogo in v njeni bližini locirali še drugi, verjetno starejši primeri judovske materialne prisotnosti iz tega časa, kar bi mariborsko sinagogo lahko spremenilo v neodvisni muzejski kompleks.²⁵ O pomenu mariborske sinagoge govori nesporna zgodovinska resnica, da je bila nekaj časa celo sedež vrhovnega rabinata za Koroško, Štajersko in Kranjsko. V njej je kot eden svetovno znanih učenjakov deloval tudi znameniti Israel ben Petachia Isserlein (1390–1460). Bil je sin vrhovnega rabina nemškega cesarstva Isserleina ben Arona, ki se je šolal pri takratnih najslavnejših judovskih učiteljih. Bil je rabin za Štajersko, Koroško in Kranjsko s sedežem v Mariboru in pozneje v Dunajskem Novem mestu. V Mariboru je bil rabin Notranje Avstrije 23 let. Zanj vemo, da se je v Dunajskem Novem mestu izobraževal tudi pri stricu in učenjaku Aaronu Blumleinu, ki je imel svojo versko akademijo. Leta 1421 sta mu umrla mati in stric, zato se je domnevno preselil v Italijo in od tam leta 1427 v Maribor.²⁶ Zato naj bi dobil vzdevek »Izrael iz Maribora«. V Dunajsko Novo mesto naj bi se vrnil pred letom 1445 in tam opravljal naloge rabina in dolžnosti predsednika verskega sodišča. Mesto, ki je že bilo center judovskega učenja v avstrijskih deželah, je z njegovim prihodom še bolj zaslovelo in pri Isserleinu se je šolalo veliko učencev iz vseh dežel srednje Evrope.²⁷

Mariborski Judi so bili izjemno aktivni na gospodarskem področju. Prav zaradi svoje gospodarske dejavnosti (predvsem trgovanja in denarništva) so bili navezani na tedanja gospodarska in prometna središča. V Mariboru je bila srednjeveška judovska skupnost tako številčno kot tudi ekonomsko zelo močna, njen položaj je urejal »judovski red«, ki ga je leta 1244 izdal Friderik

²⁵ Klemen Jelinčič Boeta, *Nekaj misli o mariborski Sinagogi*, rokopis z dne 22. 8. 2005, arhiv KC Sinagoga Maribor. Avtor poudarja, da je mariborska sinagoga poleg praške in dubrovniške eden najstarejših tovrstnih objektov v Evropi in da predstavlja edinstven del slovenske kulturne dediščine.

²⁶ Klemen Jelinčič Boeta, *Israel ben Petachia Isserlein*, rokopis, arhiv KC Sinagoga Maribor.

²⁷ Ibid. Avtor navaja, da je v njegovih številnih delih viden vpliv drugih uglednih učenjakov in asketske tradicije hasidov Aškenaza, ki se je pojavila v 13. stoletju v Porenju in severnih nemških deželah. Pri svojih odločitvah se je Isserlein raje opiral na starejše kot na mlajše rabinske avtoritete in bil zaradi nagnjenja k strpnosti do nejudovskega okolja pogosto dokaj popustljiv. Njegove odločitve še danes predstavljajo pomemben, uporaben in neolčljiv del judovske legalno-teološke tradicije; besedila, povezana z njim, dajejo enkratno vpogled v srednjeveško judovsko življenje na območju nekdanje Avstrije in tudi današnje Slovenije, na katerem je preživel del svojega aktivnega življenja.

II.²⁸ Mariborska judovska skupnost je razvila svojo različico avstrijskega aške-naškega judovskega verskega običaja, imela je pomembno knjižnico in v času rabina Isserleina postala ena pomembnejših skupnosti južnega dela cesarstva.²⁹ Večja kot je bila skupnost – in mariborska skupnost je bila v primerjavi z drugimi takratnimi mesti na Štajerskem največja – večja je bila raznolikost njenih funkcionarjev. Judovska občina (ki je v srednjem veku predstavljala osnovno strukturo judovske politične in pravne samouprave znotraj judovske skupnosti, ki so jo Judje imeli v odnosu do nejudovskih oblasti) je bila odgovorna za zgradbe, prostore in ustanove skupnega značaja, kot so sinagoga, pokopališče, mikve, in za pobiranje dobrodelnih prispevkov in davkov.

Slika 1: Sinagoga Maribor leta 1965 (arhiv CJKD Sinagoga Maribor)

²⁸ Predpis Friderika II. Babenberškega je postal kasneje osnova za večino judovskih redov za Madžarko (Ogrsko), Češko, Šlezijo, Poljsko in Litvo. Judovski red je izrecno izvzemal Jude iz pristojnosti mest ter jih podrejal vojvodi ali njegovemu komorniku. V judovskem redu iz leta 1244 najdemo tudi splošno zaščito pred nasiljem, ki se – glede na pravno samoupravo znotraj judovske skupnosti – nanaša le na odnose s kristjani.

²⁹ Klemen Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, Celovec 2009, 193. Razen Maribora so imela rabina še tri štajerska mesta, in sicer Gradec, Judenburg in Radgona.

Med občinskimi funkcionarji se omenjajo *parnasi*³⁰ ali občinski predstojniki, ki običajno niso bili rabini, so pa predstavljali člane občinskega sveta in skrbeli za pobiranje davkov. Parnas je omenjen tudi v Mariboru. Najpomembnejši uslužbenec občine je bil *hazan*³¹ ali kantor, ki je v sinagogah vodil molitve in je bil v skladu s tem odgovoren za specifično melodijo in molilne obrede posamezne skupnosti.³²

Doma in v javnosti so Judje živeli po svojih verskih predpisih in običajih, samostojno opravljali zadeve svoje skupnosti in si volili svoje predstojnike, tako imenovane judovske mojstre in druge funkcionarje. Iz druge polovice 15. stoletja je na primer znan mariborski judovski mojster Murgklein.³³ Močni poslovni stiki med judovskim življenjem in krščanskim prebivalstvom so imeli za posledico tudi spore, za katere pa ni bil pristojen judovski mojster. Spori in druge zadeve, ki so izvirali iz stikov Judov in krščanskega prebivalstva, so se reševali pred judovskim sodiščem, na čelu katerega je stal judovski sodnik, ki ga je imenoval deželni knez.³⁴ V pristojnosti tega sodišča so bili predvsem imovinski spori, kazenske zadeve in notarski posli. Judovska sodišča so bila organizirana po prisedniškem sistemu in prisedniški zbor je bil praviloma mešan: sestavljali so ga Judje in kristjani. Deželni knez je imenoval judovskega sodnika iz vrst svojih uradnikov ali pa tudi mestnih funkcionarjev.³⁵ Judje so bili pod varstvom deželnega kneza in so bili oproščeni davkov, ki so bremenili drugo mestno prebivalstvo. Deželni knezi so namreč sami hoteli izkoriščati njihovo davčno moč, in ko so dopuščali jemati visoke obresti na posojila, so z njihovim obdavčenjem posredno obdavčevali judovske dolžnike. Od judovskih hiš sicer mesto ni prejelo davkov, ki so jih morali od svojih nepremičnin plačevati mestu meščani in drugo prebivalstvo, pač pa od hiš, ki so si jih

³⁰ Parnas, izvoljen sinagoški uradnik, najvišji laični vodja skupnosti. Prvotno je parnas pomenil človeka, ki »oskrbuje s hrano«³⁰ reveže. Talmud prepoveduje imenovanje parnasa brez soglasja skupnosti in terja, naj ima v družini vsaj eno sramoto, da se ne bo prevzel med izvajanjem oblasti. Tako ga bo mogoče, če postane nezno nadut, spomniti na njegove napake (prim. Alan Unterman, *Judovstvo, Mali leksikon*, Ljubljana, 2001, 210).

³¹ Hazan, sinagoški uradnik, vodja molitev, zlasti ob šabatu in praznikih, ki lahko tudi bere sefer toro in poučuje otroke iz skupnosti. Znan je tudi kot sel skupnosti – šeliah cibur, ker v dobro vernikov izgovarja molitve, ki jih sicer sme opravljati samo minjanski kvorum. V sodobnih časih imenujejo hazana predvsem zaradi njegovih pevskih sposobnosti in za resnične mojstre je zrasel cel razred kantorske glasbe (prim. Alan Unterman, *Judovstvo, Mali leksikon*, Ljubljana 2001, 102).

³² Ibid., 197.

³³ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 2. del.

³⁴ Med letoma 1333 in 1492 je bilo v Mariboru izpričanih 30 različnih sodnikov za Jude (prim. Klemen Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, Celovec 2009, 192).

³⁵ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 2. del. Prvi znani judovski sodnik v Mariboru je bil Henrik Schroll (Judenrichter daz Marhpurch) iz leta 1333, ki ga neki dokument leta 1335 imenuje viteza (Ritter).

Judje pridobili znotraj mestnih četrti. Iz mariborskih davčnih knjig iz druge polovice 15. stoletja je razvidno, da so Judje imeli kar nekaj hiš in drugih nepremičnin zunaj svoje četrti (zlasti v današnji Slovenski ulici), pridobljenih na račun zapadlega dolga. So pa Judje dolžni vzdrževati in popravljati na lastne stroške mestno obzidje v svoji četrti.³⁶ Znano je tudi popravilo mestnega obzidja in utrdbe v judovski četrti vse od Židovske ulice pa do Salzburškega dvora. V ta namen so predvsem za les in njegov prevoz veliko denarja prispevali prav Judje. Za dovoz lesa in kamenja so se dogovarjali z Judi iz Radgone. Tudi mariborski Judje, ki so v srednjem veku tvorili najpomembnejšo in ekonomsko najvplivnejšo skupnost na območju današnje Slovenije, so se na veliko ukvarjali z denarništvom oziroma s posojanjem denarja na obresti. Denarni posli so jim prinašali dobičke, ki so jih vlagali ali v dejavnosti ali v pridobivanje novih nepremičnin. Seveda so bili tudi odlični trgovci (trgovina na daljavo, trgovanje z beneškim blagom in suknom, s konji, lesom in drugimi izdelki) in so s svojimi zvezami posredovali med domačo in tujo trgovino.³⁷ Kot posojilodajalci in zastavni upniki so mnogi mariborski Judje pridobivali nepremičnine v mestu, zunaj njega pa zlasti njive, travnike, gozdove in v veliki meri vinograde. S tem so se lahko vključevali v vinsko trgovino, ki je prinašala lepe zaslužke. Veliko vina so prodajali na Koroško, kjer so dosegali višje cene. Nekateri Judje so postajali celo lastniki kmetij in so v bistvu veljali za najboljše posrednike v poslih z nepremičninami. Judje se niso smeli ukvarjati z obrtjo in tudi niso mogli postati člani cehov, ki so v mestih na današnjem ozemlju Slovenije nastajali proti koncu srednjega veka. Članstvo v cehu je bilo namreč pogoj za opravljanje neke obrti. Bilo pa je vendarle nekaj rokodelskih panog, s katerimi so se Judje smeli ukvarjati, na primer z zlatarstvom in izdelovanjem pečatov. Zlatarska dejavnost je bila v povezavi s trgovino z zlatom in srebrom in z menjavo denarja. Z gotovostjo lahko trdimo, da so bili najbolj razvita in razširjena dejavnost judovskega življa v srednjeveškem Mariboru denarni posli, zlasti posojanje denarja za obresti. Ta dejavnost je bila krščanskemu prebivalstvu prepovedana. Med judovskimi dolžniki najdemo vse plasti prebivalstva: plemstvo, meščane, podložnike, cerkveno gospodo in samostane. Kot zanimivost naj omenimo, da so si velike vsote denarja od Judov v avstrijskih deželah izposojali Habsburžani in med njimi izstopa cesar Friderik III. (1452–1493).³⁸

³⁶ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 4. del.

³⁷ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 6. del.

³⁸ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 8. del. Detonijeva poudarja, da so bili mariborski srednjeveški Judje ekonomsko izjemno močni in so lahko konkurirali celo z bankirji iz italijanske Toskane. Bili so financerji in posojilodajalci številnih plemiških družin, med drugim tudi Celjskih grofov (gl. Detoni, *Mariborski geto*, str. 72–75).

Hiše, v katerih so živeli Judje, so bile večinoma v njihovi lasti, kar potrjujejo tudi listine iz Maribora.³⁹ Te zgradbe v Mariboru niso bile razkošne, prej skromne in dokaj preproste. Izjema so bile le stanovanjske zgradbe bogatejših judovskih meščanov. Judje so se od svojih krščanskih sosedov razlikovali tako po kroju kot po barvi oblek, ki so jih nosili. Običajno so moški pod plašči nosili dolge suknje iz lahkega materiala, ki so jih v bokih zategovali s pasom. V vsakodnevnem življenju so ženske nosile razen običajnih platnenih oblek in ogrinjal tudi takšne z volnenimi rokavi, medtem ko so si glave pokrivala z rutami, ki so jih včasih prale krščanske perice. Poleg običajnih pravil o košer prehrani je bila glavna značilnost srednjeveške judovske prehrane ta, da se je najbolje jedlo in pilo ob sobotah in praznikih. Vsakodnevni obroki so bili, sodeč po virih iz naših krajev bolj skromne narave, saj so vključevali mleko, maslo, beli in črni kruh, sir, sadje, zelenjavo, kislo zelje, riž in slanike. Vino je bilo bistvenega pomena, med drugim tudi zaradi nezanesljive kakovosti vode, pili pa so ga ob vseh jedeh in celo za zajtrk. Judje so imeli perutnino, drobnico in govedo. Močni poslovni stiki med judovskim življenjem in krščanskim prebivalstvom so imeli za posledico tudi spore, za katere pa ni bil pristojen judovski mojster. Spore in druge zadeve, ki so izvirali iz stikov med Judi in krščanskim prebivalstvom, so reševali pred judovskim sodiščem, na čelu katerega je bil judovski sodnik, ki ga je imenoval deželni knez. V pristojnosti tega sodišča so bili predvsem spori v zvezi z imetjem, kazenske zadeve in notarski posli. Judovska sodišča so bila organizirana po prisedniškem sistemu in prisedniški zbor je bil mešan: sestavljali so ga judje in kristjani. Deželni knez je imenoval judovskega sodnika iz vrst svojih uradnikov ali pa tudi mestnih funkcionarjev. Prvi znani judovski sodnik v Mariboru je bil Henrik Schrall (Juden richter daz Marhpurch), ki ga neki dokument iz leta 1335 imenuje vitez (Ritter).⁴⁰ Velikokrat so to službo opravljali ljudje iz vrst vplivnih mariborskih meščanov. Z mariborskimi so bili povezani tudi celjski Judje. V drugi polovici 14. stoletja je bila znana rodbina bankirjev, ki sta ji pripadala Muš in Kadšin, v povezavi s Celjskimi grofi. V drugi polovici 15. stoletja so bili judovski sodniki iz vrst bogatih in uglednih meščanov: nekateri so opravljali službo mestnih sodnikov ali špitalskih mojstrov, nekateri pa so bili v službi deželnega kneza. Judje so bili pod varstvom deželnega kneza in so bili oproščeni davkov, ki so bremenili drugo mestno prebivalstvo. Deželni knezi so namreč hoteli izkoriščati njihovo davčno moč, in ko so dopuščali jemanje visokih obresti na posojila,

³⁹ Klemen Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, Celovec, 2009, 199. Listine o tem so na voljo tudi za Ljubljano, Velikovec in Gorico. Ta trditev pa ne velja za Piran, Izolo in Koper, kjer so Judje hiše zgolj najemali.

⁴⁰ Ibid.

so tako z njihovim obdavčenjem posredno obdavčevali judovske dolžnike.⁴¹ Posamezni Judje ali cele družine so si kot zastavni upniki pridobili nepremičnine v mestu, zunaj mesta pa njive, travnike, gozdove in na Štajerskem v veliki meri vinograde, tako da so se mogli z vinskim pridelkom vključiti tudi v vinsko trgovino. Nekateri Judje so postali začasno celo lastniki podložnih kmetij. Zaradi vsega tega moramo zlasti v 15. stoletju imenovati Jude za najuspešnejše posrednike v poslih z nepremičninami. Judje na splošno niso smeli opravljati obrti, saj niso mogli postati člani cehov, ki so pri nas po mestih nastajali proti koncu srednjega veka. Člani cehov niso mogli postati, ker so bili nekristjani, cehi pa so se večkrat razvili iz rokodelskih cerkvenih bratovščin.⁴² Kljub temu je bilo nekaj posebnih rokodelskih panog, s katerimi so se smeli ukvarjati tudi Judje, npr. zlatarstvo in izdelovanje pečatov. Zlatarstvo je bilo vsekakor povezano s trgovino zlata in srebra in z menjavo denarja.⁴³ Nekateri Judje so delovali tudi v prostih poklicih, pogosto na primer v zdravilstvu.⁴⁴ Posamezniki so si pridobili tudi večjo zemljiško posest. Posest so si pridobivali kot zastavni upniki.⁴⁵ V 15. stoletju se je položaj Judov močno poslabšal. Zlasti od sredine 15. stoletja se je v avstrijskih deželah stopnjevala nestrpnost zoper Jude; ta je imela korenine v verskih, pa tudi v gospodarskih in socialnih razmerah tedanje dobe. Posamezni sloji prebivalstva, od fevdalcev do rokodelcev in kmetov, so bili zadolženi pri judovskih posojevalcih denarja. Visoke obresti in postopki pri izterjevanju posojil so pogosto ogrožali ali celo uničili gospodarski obstoj dolžnikov. Vzbuja se je odpor do judovskih upnikov. Težke posojilne pogoje (visoke obresti) so dolžniki imeli za oderuštvo. Versko nasprotstvo je ta odpor še zaostrovalo.⁴⁶ Pri tem pa je treba opozoriti na razlike v razmerah na Kranjskem in Štajerskem. Na Kranjskem zadolžitev podložnikov pri Judih ni imela večjega obsega in tudi šibka judovska naselbina v Ljubljani ni mogla opravljati posojilnih poslov v večji meri po vsej deželi. V tem pogledu je bil torej položaj drugačen kot na Štajerskem, kjer so živeli Judje v vseh večjih gospodarskih središčih in bili še zlasti močni v srednjeveškem Mariboru. Možno je tudi, da je na Kranjskem močno razširjena podeželska

⁴¹ Ibid., 12.

⁴² Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992, 23. Ker so se cehi večkrat razvili iz rokodelskih cerkvenih bratovščin, so večinoma tudi kot gospodarske organizacije prevzeli oziroma obdržali svoje verske in družbene naloge.

⁴³ Jože Mlinarič, *Mariborski Židje v zadnjih desetletjih pred izgonom iz mesta, njihov izgon in sledovi*, Pokrajinski arhiv Maribor, Katalogi 7, Maribor 1996, 16.

⁴⁴ Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992, 24.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid. Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske XV*, Ljubljana 1977, 392. Jude so pogosto obtoževali, da pri verskih obredih uporabljajo človeško kri, čeprav je Otokar II. Přemysl v svojem redu iz leta 1254 takšno obtoževanje prepovedal (prim. Janez Marolt, *History of Jews in Slovenia*, rokopis iz arhiva KC Sinagoga Maribor, Maribor 2002, 3).

trgovina prinašala kmečkemu prebivalstvu toliko denarja, da ni potrebovala judovskega kapitala.⁴⁷ Med ukrepe, ki naj bi omejili zadolževanje in zaščitili dolžnike pred judovskimi upniki, sodi tudi prepoved posojanja denarja na nepremičnine brez vednosti deželnega glavarja. To prepoved je izdal cesar Friderik III. leta 1489 na prošnjo sodnika in meščanov Ljubljane; v poštev je prišla le za ljubljanske dolžnike.⁴⁸ Drugačne so bile razmere na Štajerskem, kjer so Judje zaradi poslabšanih razmer že začeli prodajati premoženje, saj so se bali izgonov.⁴⁹ Z nastopom cesarja Maksimilijana so se okrepile zahteve deželnih stanov po prisilnih ukrepih zoper Jude.

Mariborski Judje, ki so imeli trgovske povezave s Prago, Dunajem, Dubrovnikom in Benetkami, in ki jim je velikanske dobičke prinašala trgovina z beneškim blagom, so postajali vse bolj finančno obremenjeni. Nasploh se je položaj Judov tudi v štajerskih mestih od začetka do sredine 15. stoletja občutno poslabšal, hkrati pa je v mnogih deželah naraščalo sovraštvo do tega gospodarsko uspešnega mestnega življa. Nerazpoloženje do Judov je imelo korenine v verskih, gospodarskih in socialnih razmerah omenjenega stoletja. Pri Judih so se zadolževali tako rekoč vsi sloji prebivalstva, ki so zaradi visokih obresti, ki so jim jih naložili posojilodajalci (torej Judje), pogosto prišli ob vse svoje premoženje in s tem ob gospodarsko eksistenco. Velik konkurent so bili Judje meščanstvu, ki mu je v dobršni meri zagotavljala eksistenco trgovina. Zaradi tega so bili Judje v tem pogledu za meščane moteč element, katerega gospodarsko dejavnost je bilo treba omejiti ali celo preprečiti. Odpor zoper judovski živelj je začel v naših mestih, tako tudi v Mariboru, naraščati, do judovskega življa sta bila sovražno razpoložena tudi plemstvo in kmečko prebivalstvo. Ta dva sloja sta si od rigoroznih ukrepov zoper Jude, pri katerih sta bila zadolžena, obetala znosnejše posojilne pogoje. K temu je treba dodati versko nasprotovanje, ki se je med kristjani vedno znova pojavljajo zlasti ob naravnih in drugih nesrečah ter med gospodarskimi in ekonomskimi krizami. Posledica tega je bilo preganjanje judovskega življa in trajni ali začasni izgon iz posameznih mest ali celo dežel.⁵⁰ V času Maksimilijana I. so se začele protijudovske zahteve še krepiti. Deželni stanovi so zahtevali od vladarja sprejem rigoroznih ukrepov zoper Jude. Na zborih notranjeavstrijskih stanov v Mariboru (1494) in v Gradcu (1495) so Maksimilijanu ponudili denarno odškodnino za odpoved judovskemu regalu in za izgon Judov iz obeh dežel, iz Koroške in Štajerske. Maksimilijan je zahtevi deželnih stanov ugodil in je

⁴⁷ Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana, 1992, 24.

⁴⁸ GZL VI/63.

⁴⁹ Jože Mlinarič, Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496, v: *Judovski zbornik*, ČZN, 1–2, Maribor 2000, 50–51.

⁵⁰ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 11. del.

10. marca 1496 izdal ukaz, da morajo Judje zapustiti Koroško. 18. marca istega leta je cesar izdal še odredbo, da morajo oditi tudi iz Štajerske.⁵¹ Kot zadnji rok, do katerega so se morali Judje izseliti iz Štajerske (torej tudi iz Maribora), je bil določen 6. januar 1497. Štajerski stanovi so deželnemu knezu plačali 35.000 goldinarjev, koroški 4000 goldinarjev. Z izgonom Judov je bilo mariborsko mesto vsestransko osiromašeno.⁵² Pred izgonom iz mesta in dežele so mariborski Judje prodajali nepremičnine, in to še na začetku leta 1497, le nekaj dni pred zadnjim datumom, določenim za izselitev. Ohranjen je dokument, ki priča, da so mariborski (štajerski) Judje prodajali posest še konec omenjenega leta.⁵³ Spomin na judovski živelj, s katerim je mariborsko meščanstvo skupaj preživelo več kot dvesto let, pa se je pri ljudeh vendarle ohranil, in to še zlasti v poimenovanju Židovske ulice in v dobro ohranjeni sinagogi. Spomin na Jude v drugih štajerskih mestih pa je v glavnem šel v pozabo. Po izgonu iz mesta so se mariborski Judje preselili na Dunaj in v Spodnjo Avstrijo, v tako imenovano Šopronjsko županijo na Madžarskem, na Moravsko in Poljsko, v Trst, Gorico, Gradiško, Benetke, Padovo, Split in v mnoge druge kraje, od koder so se razselili po svetu. V novih krajih so se mnogi med njimi poimenovali po mestu, ki so ga po več kot dvesto letih morali zapustiti – po srednjeveškem Marpurchu/Marpurgu. Posamezni člani družin Marpurgo in Morpurgo, tudi Marburger in Morpurgho, so se uveljavili kot ugledni in vplivni trgovci, zdravniki, univerzitetni profesorji, bankirji, knjigarnarji, založniki, pisatelji in pesniki, inženirji, poslanci, rabini in zgodovinarji. Priimek Morpurgo (Marpurgo) je še danes pogost zlasti v Italiji, najdemo pa ga tudi v Združenih državah Amerike in Izraelu.⁵⁴ Po izgonu Judov iz Marbora in Štajerske, so Judje še naprej vzdrževali poslovne stike s Štajersko. Nekaj se jih je v mesto vrnilo šele čez 300 let, ko jim je to omogočal predpis cesarja Jožefa II.⁵⁵ Po

⁵¹ Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, str. 202. Akademik Jože Mlinarič v svojem podlistku v *Večeru* – objavljenim med 27. oktobrom in 21. novembrom 1997 – navaja, da je bil odlok za izgon Judov iz Štajerske izdan 10. marca, za izgon iz Koroške pa 18. marca. Maksimilijanova odredba je kot razlog za izgon navajala: onečaščenje hostij, ritualne umore krščanskih otrok ter oduševanje in goljufije v zvezi s posojili. Izgon Judov iz Štajerske in Koroške je treba obravnavati v kontekstu srednjeveških izgonov in pogromov nad Judi, ki so imeli korenine v verskem antijudaizmu, predvsem pa so bili v ozadju ekonomski razlogi, zlasti močna konkurenca, ki so jo Judje predstavljali v trgovini in denarništvu.

⁵² Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem*, str. 70.

⁵³ Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem*, str. 13.

⁵⁴ Bedrač, *Ob desetletnici Sinagoge*, str. 23.

⁵⁵ Cundrič, *Mariborski Arami*, str. 45. Jožef II. (1741–1790) je 30. junija 1781 sprejel *Tolerančni patent*. Bistveno pomemben za razvoj verske strpnosti je bil cesarjev odnos do Judov. Motijo se tisti, ki menijo, da je bil Jožef II. semitofil in da je posebej podpiral Jude. Osvoboditev Judov iz geta je imela predvsem gospodarske posledice in Jožefu II. je šlo zlasti za te. Judje so se lahko začeli uveljavljati v gospodarskem življenju potem, ko so lahko zapustili geta, najprej v Spodnji Avstriji po patentu z dne 2. januarja 1782

srednjeveškem izgonu Judov iz Maribora se jih je vrnilo v mesto relativno malo. A tudi tisti, ki so prišli, so vnovič dali pečat razvoju gospodarstva, še zlasti v času med prvo in drugo svetovno vojno.

Sinagoga v Mariboru je glede na vlogo in pomen mariborske judovske skupnosti zavzemala mesto ene najpomembnejših sinagog na Štajerskem. V tem pogledu je bila kot svetišče razmeroma majhna in je v primerjavi s sočasnimi krščanskimi cerkvami navzven delovala skromno. Zagotovo pa je bila največja in najimnitnejša zgradba v judovski četrti.⁵⁶ V skladu z verskim izročilom je v njeni notranjosti proti vzhodu stala tako imenovana sveta skrinja (aron ha-kodeš), v kateri je bila shranjena Tora. Čeznjo je bila obešena zavesa (parohet), ob njej je gorela večna luč (ner tamid). V sinagogi je bil tudi značilni judovski svečnik (menora), v središču prostora pa je stal ograjen oder za branje Tore (bima), okoli katerega so bili razporejeni sedeži za vernike. Posebnost sinagoge v Mariboru je bila, da so bili trije ali štirje sedeži rezervirani za krščanske goste.⁵⁷ Sinagoga se je uporabljala tudi za poroke in obrezovanja; v njej se je izvajal verski pouk (od tod jidiš izraz »šul«; bet midraš), prav tako nekateri pravni posli. Ob sinagogi je stala rabinova hiša.⁵⁸ S svojo južno stranico je postavljena na mestno obzidje, kjer jo podpirajo trije stopničasti gotski oporniki, ki se v obliki lizen nadaljujejo do vrha stavbe z venčnim zidcem.

(»spodbujamo Jude k ustanavljanju manufaktur in tovarn«). Jožefov namen ni bil širjenje judovstva, pač pa šolanje Judov in pridobivanje novih proizvodnih virov, poznal je namreč gospodarsko iniciativo Judov in priložnosti, da jih Judje razvijejo. Njegova mati, cesarica Marija Terezija, Judov ni marala, celo mrzila jih je, in pripomnila, da »v državi ne poznam nobene hujše kuge od te, kako ta narod spravlja s sleparstvom, oduštvom in denarnimi pogodbami ljudi na beraško palico in počenja vsa zla dejanja, ki se drugim poštenim ljudem gnusijo«. Marija Terezija je poslovno podjetnost Judov ocenjevala negativno, Jožef II. pa jo je želel izkoristiti iz merkantilnih razlogov. Po njegovi zamisli naj bi Judje bistveno prispevali k industrializaciji monarhije. Judom je dal možnost za neomejeno svobodno versko življenje in odpravil predpise glede obleke. Judom je celo dovolil nositi meč. Na koncu vladavine je Jožef II. sprejemal Jude tudi v vojaško službo in niti on niti njegovi nasledniki tega niso nikoli obžalovali. Judje so postali zelo lojalni državljani monarhije in avstrijski Judje niso poznali nacionalizma kot na primer Čehi, Madžari in južni Slovani. Bili so rodoljubi in so neskončno veliko prispevali h gospodarskemu in duhovnemu razvoju Avstrije. Kot pogumni vojaki monarhije so služili cesarju prav do zadnjih dni cesarsko-kraljeve vojske (prim. Hans Magenschab, Jožef II., *Revolucionar po milosti božji*, Maribor 1984, 250–254).

⁵⁶ Jože Mlinarič navaja, da je bila sinagoga versko, kulturno in siceršnje središče mariborske judovske skupnosti (gl. Mlinarič, *Mariborski Židje*, str. 5).

⁵⁷ Zapisi iz Isserleinovih del sicer govorijo o sedežih, rezerviranih za goste. S stališča razumevanja sodobne hebrejščine bi zapise lahko interpretirali kot sedeže, rezervirane za krščanske goste. Nekateri raziskovalci pa menijo, da je treba zapise interpretirati v smislu razumevanja srednjeveškega jezika, pri čemer bi to pomenilo, da so bili sedeži rezervirani za goste v smislu »za Jude«, ki niso bili rezidenti v Mariboru in so bili v mestu zgolj po opravkih ali na obisku.

⁵⁸ Bedrač, *Ob desetletnici Sinagoge*, str. 14.

Prvotno je bila pokrita verjetno z ravnim lesenim stropom, obokali so jo šele v prvi četrtini 15. stoletja. V pisnih virih jo prvič zasledimo leta 1429, a je zagotovo starejša, saj v svoji strukturi razkriva več gradbenih faz: najstarejšo iz obdobja poznega 13. stoletja in dve gotski gradbeni fazi iz poznega 14. in prve polovice oziroma sredine 15. stoletja. V drugi četrtini 15. stoletja je služila kot občasni sedež vrhovnega rabinata za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Mariborska sinagoga je najstarejše ohranjeno judovsko svetišče v Vzhodnih Alpah. Obstajala je že v 3. četrtini 14. stoletja, ko je v Mariboru živel prvi znani rabin Abraham. Vzhodno od nje je bil vrt domnevno s prvotnim pokopališčem, ob vodnem izviru pod sinagogo pa je stalo obredno kopališče. Strokovnjaki menijo, da bi lahko po starosti prve gradbene faze začetke njene zidave umeštili celo v konec 13. stoletja. To je uvršča med najstarejše ohranjene sinagoge v srednji Evropi, kar ji daje dodatno veljavo in pomen. Mariborska judovska skupnost je razvila svojo različico avstrijskega aškenaškega judovskega verskega običaja, posedovala je pomembno knjižnico in v času rabina Isserleina postala ena pomembnejših skupnosti južnega dela cesarstva.

Slika 2: Mariborska sinagoga pred obnovo, 1976, ZVKD Maribor, arhiv CJKD Sinagoga Maribor.

Z izgonom Judov januarja 1497 so vse njihove ustanove propadle, sinagoga je prešla v posest zakoncev Barbare in Bernardina Druckherja, ki sta si tudi sicer pridobila največ nekdanje judovske posesti. Sinagogo sta preuredila v katoliško cerkev Vseh svetnikov. Po vsej verjetnosti se je to zgodilo najkasneje leta 1501. Leta 1659 so jo opremili z zvonikom in zgodnjebaročno fasadirali.

Cerkev so kasneje prizadele reforme cesarja Jožefa II. Skupaj s kaplanijo so jo izročili vojski, mežnarijo pa verskemu skladu, ki jo je kmalu prodal. Vojska je cerkev (nekdanjo judovsko sinagogo) uporabljala kot skladišče do leta 1811, nato je prešla v meščanske roke. Po starih vedutah iz leta 1795 in 1798 sklepamo, da je šele po letu 1800 izgubila zvonik in doživela prvo prezidavo, ki jih je bilo nato do leta 1877 še več. V drugi polovici 19. stoletja so bili porušeni gotski oboki, zgornja etaža je bila spremenjena v stanovanja. V začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja je bilo v spodnjih prostorih urejeno likovno razstavišče. S tem razstaviščem je upravljala mariborska Zveza kulturnih organizacij (ZKO). Razstavišče iz več razlogov ni zaživel, poglavitna sta bila podtalnica in neurejena kanalizacija, zaradi česar je bilo razstavišče večkrat neuporabno.⁵⁹ Obnove sinagoge so se strokovnjaki lotili še posebej previdno. Obnova je trajala več let, objekt pa je bil za javnost odprt 1. aprila 2001, ko ga je prevzel v upravljanje Pokrajinski muzej Maribor. Z njim je upravljal deset let, nato pa je bil ustanovljen samostojni javni zavod Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor. 520-letnico izгона Judov iz mesta so v CJKD Sinagoga obeležili s celoletnim projektom spominjanja na bogato judovsko preteklost in identiteto mesta, na katero se običajno povsem pozablja.

VIRI IN LITERATURA

Marjetka Bedrač, *Sinagoga Maribor – ob desetletnici delovanja*. Maribor: CJKD Sinagoga Maribor, 2011.

Janez Cundrič, Mariborski Arami, Isserleini, Moscheji, Sueskindi. *Večer*, 18. januar, 1997.

Milica Detoni, Mariborski geto. *Jevrejski almanah 1957–1958*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1958.

S. Eidelberg, *Jewish Life in Austria in the 15th Century As Reflected in the Legal Writings of Rabbi Israel Isserlein and His Contemporaries*. Philadelphia, 1962.

Andrej Fidelj, Nastanek in razvoj mesta Dunaj in njegov profil v obdobju Andreja Perlacha. *ČZN*, št. 2/1991.

Marija Hernja Masten, *Judje na Ptuju*, rokopis. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2007.

Klemen Jelinčič Boeta, rokopis. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2005.

Klemen Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*. Celovec: Mohorjeva založba, 2009.

Klemen Jelinčič Boeta, *R. Israel Isserlein*, rokopis. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2008.

Martha Keil, *Gemeinde und Kultur – Die mittelalterlichen Grundlagen jüdisches Lebens in Österreich*. Wien: Ueberreuter, 2006.

---

⁵⁹ *Sinagoga – židovski tempelj*.

- Letno statistično poročilo 2003*. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2003.
- Janez Marolt, *History of Jews in Slovenia*, rokopis, Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2002.
- Jože Mlinarič, Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496. *Judovski zbornik, ČZN*, št. 1–2, 2000.
- Jože Mlinarič, *Mariborski Judje do izгона iz mesta leta 1496*, rokopis. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2003.
- Jože Mlinarič, *Mariborski Židje v zadnjih desetletjih pred izgonom iz mesta, njihov izgon in sledovi*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1996.
- Jože Mlinarič, Usodni 6. januar 1497; Mariborski Judje v zadnjih desetletjih pred izgonom, njihov izgon pred 500 leti in njihovi sledovi. *Večer*, podlistek, oktober – november 1997.
- L. Moses, Židovi u Sloveniji. *Novi Omanut*, št. 71, 2005/5765.
- Sinagoga – židovski tempelj v Mariboru*, poročilo o obnovi sinagoge. Maribor: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 2000.
- Schlomo Spitzer, *Bne Chet. Die Österreichische Juden im Mittelalter. Eine Sozial – und Kulturgeschichte*. Wien-Köln-Weimar: Boehlau Verlag, 1997.
- Schlomo Spitzer, *Misrachi Österreich*, <http://www.misrachi.at> [26. 9. 2014].
- Splošni religijski leksikon*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Marjan Toš, *Center za judovske študije srednje Evrope v Mariboru*, povzetek pobude. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2008.
- Marjan Toš, Mariborski Judje nekoč in obnovljena nekdanja sinagoga danes. *Signal 2005–2006*, str. 107–113, 114–120. Potrna/Laafeld: Pavelhaus/Pavlova hiša, 2006.
- Marjan Toš, Stereotipno o zgodovinskem spominu na slovenske Jude. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006.
- Vladimir Travner, Mariborski ghetto. *Kronika slovenskih mest*, št. 2, 1935, str. 154–159.
- Alan Unterman, *Judovstvo, Mali leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001.
- Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Park, 1992.
- Zgodovinski arhiv Ptuj, FKS, ZL, reg. 172.

THE CURSE OF THE JEWISH COMMUNITY IN MARIBOR – 520 YEARS AFTER THE DEPORTATION OF JEWS FROM MARIBOR

Summary

The Styria Jews were closely connected among themselves, but they were also connected with Jews in Carinthia and elsewhere. Jews left an important economic mark on the town of Maribor, they were the mobile social class, and they introduced many economic initiatives. They connected the town of Maribor with numerous important centres of the mediaeval Europe; their trade connections reached all the way to Vienna, Prague, Venice, Dubrovnik, as well as to German towns in Rhineland. Maribor was by their merit a part of the then European map and it became one of the most important Jewish towns in Sty-

ria. Jews gave the town a unique identity, which seemed to be forgotten for a long time. Their deportation in 1496/97 left the town of Maribor economically and social-culturally impoverished. The Maribor synagogue was for a while the occasional seat of the supreme rabbinate for Styria, Carinthia and Carniola. Israel Isserlein, the most important Talmud scholar of the Holy Roman Empire in the first half of the 15th century, was the supreme rabbi in Maribor. Rabbi Israel Isserlein influenced the Maribor mediaeval Judaism and due to his authority and exceptional professional knowledge he became one of the most important personalities of his time. He was in charge of appointing other rabbis and he was extraordinarily respected. We can, without a doubt, say that he was a European authority with original ideas that were recognised in the wider European context, and which influenced the future decisions, mostly in the rabbinic law. His ideas, points of view and perspectives, published in numerous texts, provide a unique insight into the mediaeval image of Judaism in the Austrian region and with it in the greater part of the present-day Slovenia. Slovenia was in his time involved in many European economic and other streams, and the mediaeval Maribor was, with its economically speaking powerful Jewish community, the centre of the then Slovene Judaism.

DER FLUCH DER JÜDISCHEN GEMEINSCHAFT IN MARIBOR/MARBURG – 520 JAHRE NACH DER VERTREIBUNG VON JUDEN AUS DER STADT

Zusammenfassung

Die steirischen Juden waren unter sich stark verbunden, sie waren aber auch mit Juden in Kärnten und anderswo verbunden. Juden hatten in Maribor/Marburg einen großen wirtschaftlichen Einfluss, sie waren die mobile Sozialschicht und Träger zahlreichen wirtschaftlichen Initiativen. Sie verbanden Maribor/Marburg mit vielen wichtigen Zentren des mittelalterlichen Europas, ihre wirtschaftlichen Verbindungen reichten bis Wien, Prag, Venedig, Dubrovnik und bis zu deutschen Städten in Rheinland. Maribor/Marburg war dank ihnen auf der damaligen Europakarte und wurde zu einer der wichtigsten steirischen Städte. Juden gaben Maribor/Marburg seine einzigartige Identität, die noch vor bis kurzem einfach ignoriert wurde. Mit ihrer Vertreibung in den Jahren 1496 bis 1497 wurde die Stadt im wirtschaftlichen und gesellschaftlich-kulturellen Sinne verarmt. Die Synagoge in der Stadt bei Drava/Drau war eine Zeit lang auch der zeitweilige Sitz des obersten Rabbinats für die Steiermark, Kärnten und Krain. Israel Isserlein, der bedeutendste Talmud Gelehrter des Heiligen Römischen Reiches im 15. Jahrhunderts war als der oberste Rabbiner in Maribor/Marburg tätig. Der Rabbiner Israel Isserlein beeinflusste das Mariborer/Marburger mittelalterliche Judentum stark und durch seine Autorität und außerordentlichem Wissen war er eine der bedeutendsten Persönlichkeiten seiner Zeit. Er ernannte andere Rabbiner und war hochgeschätzt. Wir können zweifellos sagen, er war eine europäische Persönlichkeit mit originellen Ideen, die sich im breiteren europäischen Kontext verwirklichten und zahlreiche Entscheidungen vor allem in Rabbinerrecht beeinflussten. Sein Denken, seine Ansichten und Standpunkte, die in sehr vielen Texten erschienen sind, ermöglichen einen einmaligen Einblick in das mittelalterliche Bild des Judentums auf dem österreichischen Territorium und somit im größten Teil des heutigen Sloweniens, das zu seiner Zeit stark in zahlreiche europäische wirtschaftliche und andere Strömungen verknüpft war. Der mittelalterliche Maribor/Marburg war mit seiner starken und vor allem wirtschaftlich einflussreicher jüdischen Gemeinschaft das Zentrum des damaligen slowenischen Judentums.